

megújulásnak tartják. Petőfi is arra példa számára, hogy „megalkuvás, lemondás, hiány, torzulás, betegség, átok, pokoljárás nélkül is van legnagyobb költészet”. Elhatárolja magát attól az áramlattól, mely a művészetet a modern lét megvetéséből eredezteti. Optimizmusa azonban sohasem nyárspolgári idill és meglegedettség; van benne emelkedett szellemi hedonizmus, de ujjongó megmerülés is a gazdag személyességben; önmaga ellentétébe forduló szkepszis, „íronia és glória” együtt, de társadalmi feladatvállalás is. A költészet fogalmába szervesen beleérzi az izgalmat, a felkorbácsoló szenvedélyt, az eszmeiséget. Találóan állapítja meg Tandori abszurd költészetéről: „Aki ilyen tökéletesen tudja a tenisz mozdulatait, előbb-utóbb csak kedvet kap hozzá, labdába ütni, levegő helyett.” A hazai irodalomban a legerősebben a 30-as évek Nyugatjához kapcsolódik. Nagyon megszívlelendő, amit e „második hőskorról” ír: „A későbbi irodalomtörténész bizonyára nem győzi majd eléggé megcsodálni: az öregek, az első Nyugat-nemzedék, Babits, Kosztolányi, Füst költészetének késői, de kápráztató kivirágzását.” A Nyugat jelentőségét — az offenzíva és defenzíva korszakai után — az antifasiszta szellemi ellenállás növeli meg a szemében. Különösen Kosztolányit és Babitsot csodálja: „A szabadságot sehol nem találhatom meg oly vonzó alakban, mint az ő költészetében” — írja Kosztolányiról; Babitsot pedig „a kor nagy fenyegetésével és fertőzésével szemben oly nagy és tiszta szellemnek” értékeli, hogy hozzá képest egy Eliot és egy Valéry is csupán „vidéki úriemberek”. Érdekes Vas Istvánnak a mai magyar irodalomhoz fűződő — nagyon eleven — kapcsolata is. A fiatal írókat és költőket szívesen fedezi föl, de róluk mint nemzedékről sokkal szigorúbban ítél, mint egyes képviselőiről.

Tévedések fenntartása mellett: ez Vas István kötetének mottója. A műalkotás sohasem egymegoldású, mint a matematika: föltételezi a véleménykülönbséget, a vitát. Engedtesse meg a kritikusnak, hogy Az ismeretlen isten olvastán ellenvetéseit is megtegye. A meghökkentés szándéka Vas Istvánt néha oly túlzásokra ragadja, hogy a leginvenciózusabb „árnyalás” sem teheti elfogadhatóvá. (Somlyó Györgyöt nemzedéke „legnaivabb” költőjének nevezi. Madáchat Szentkuthy Miklóssal vonja párhuzamba. Anatole France vagy Kellér Andor jelentőségét aránytalanul megnöveli.) Máskor egy bizonyos befejezetlenséget, a probléma lezáratlanságát érezzük, például az eklektikában megrekedő *Patt* című interjúban; hajlamot a kompromisszumos kiegyezésre. Németh László is rendszeresebb gondolkodó annál, sem hogy műve értékelése egy újság cikk terjedelmében elférne. Egyik-másik, az ötvenes években keletkezett tanulmány ítékezése sommás, túl egyértelmű (így az, amely Villont forradalmárnak minősíti). Ha azonban a kötet erényeit és hibáit egymással szembeállítjuk, meglepő az eredmény: Vas Istvánnak a tévedésekből nagyon keveset kell fenntartania. Az arány a legjobb magyar esszéistákéval, kritikusokéval vetekszik. (*Szépirodalmi*, 1974.)

GREZSA FERENC

Németh Lajos: Minerva baglya

Aki a könyv tartalomjegyzékét olvassa, annak még úgy tűnhet, hogy kissé laza összeállítású gyűjteményt tart a kezében. „Adalékok a művészetszociológia és a művészettörténet viszonyához” — ez első darabjának a címe, s a különös, magányos művésznék: Csontvárynak a Cédrusát elemzi az utolsó. Általuk közrefogottan többek közt a vizuális konvenciók szerepét, a tárgyi világ művészetbeni jelentésmódosulásait, a naiv művészet sajátosságait és helyét kutató írások kapnak helyet: többnyire elszórtan megjelent cikkek, tanulmányok, előadásszövegek.

Aki viszont már áttanulmányozta a kötetet, az észreveheti, hogy a különböző témák nemcsak hogy érintkeznek helyenként egymással, hanem közös lényegi magvat is tartalmaznak. Hiszen nagyjából annak kérdéseit feszegeti, érinti, szemlélteti vagy járja körül valamiképpen a *Minerva baglyának* szerzője, hogy mi is a képzőművészet. Mi általában, és mi saját korunkban.

Legközvetlenebbül a legsúlyosabb, ennek a kötetnek a számára készült tanulmány, a *Mű és történelem* teszi ezt, nem periferikus azonban a többi sem. A „központi” tanulmány is megfogalmazza, hogy „a” képzőművészet nem egy meghatározott alaptípusra visszavezethető jelenségsorozat, melynek megértéséhez csak a helyes kulcsnak (egyfajta elméleti rendszernek) a megtalálására, illetőleg kimunkálására van szüksége a tudománynak — úgy, hogy aztán már csak a variálás törvényeire vagy véletleneire kelljen ügyelnie annak, aki áttekintést akar szerezni fölötte. Azoknak a képzőműveknek az együttese, amelyeket közös szóval művészetnek — a kötet szűkebb vizsgálódási körét tekintve: képzőművészetnek — nevezünk, „befelé” hallatlan sokféleséget mutat, „kifelé” pedig nem különíthető el éles határokkal. Döntő fontosságú közös sajátosságok is kimutathatók bennük, de csak a kutatói önkény vagy egyoldalúság tudja az egyes eltérések vizsgálatát sokadrangú feladatnak tekinteni. Primitív népek által alkotott és fejlettebb civilizációk szülte kultikus tárgyak, tudatos művet-alkotásnak megannyi változatot mutató szándékával létrehozott, vagy elsődlegesen önkifejezési igényből formálódott tárgyak, természetformálta alakjukban készen talált, de lelőhelyükről kimozdítva új összefüggésrendszerbe állított tárgyak kimeríthetetlen sokfélesége számít több-kevesebb joggal a képzőművészetekhez. Ezek vonatkozásrendszereik sokaságában megközelítve lehetnek csak igazán érthetőkké a kutató számára. Képzelt, vagy a valóságban is meglévő gyakorlati célokat szolgálnak, személyes vagy társadalmi üzeneteket közvetítenek, látásformáló, magatartást alakító hatást gyakorolnak a befogadóra — s mindig más és más milyet, melyekben a közöset éppúgy föl kell ismerni, mint amennyire a merőben eltérőt. Németh Lajos azoknak a kutatóknak a sorába tartozik, akik a maguk teljes anyagával szembenézve keresik a leginkább megfelelő tudományos elveket és módszereket, nem elégedve meg egy-egy olyan alkotástípusnak a vizsgálásával, melyet személyes rokonszenvük választ ki, vagy az a körülmény, hogy az illusztrációs anyagul kínálkozik valamilyen tetszetős elméletükhöz. Ezért is nem kínál olvasói számára ügyesen alkalmazható elméleti sémarendszereket.

Látványos szellemi agytornára serkentés helyett a könyv írásai valóságos problémák sokaságával szembesítve gondolkodtatnak el. Hogyan változik idővel az egyes alkotásoknak nemcsak a szerepük, hanem a jelentésük is, milyen rendszeridőkben helyezkedik el egyáltalán a pusztán kronológián túl egy-egy mű, a viszonyok változása szerint változó értékeknek testet adó műnek miben áll egyáltalán az objektivitása, mennyiben önálló egész egy templomból kiemelt szárnyas oltár (folytathatnánk: dallamától megfosztottan följegyzett vagy ciklusból kiemelt vers stb.) — megannyi izgalmas kérdés, melyeknek nem annyira cáfolhatatlanként feltüntetett *megválaszolásait* nyújtja számunkra a szerző, inkább érvek és ellenérvek szembesítése, a problémáknak más-más oldalról való megvilágítása révén *közelít* minél megbízhatóbb válaszok kidolgozásához.

Nem csupán a vizsgált művészeti anyagban mutatható ki a *Minerva baglya* szerzőjének rendkívüli tájékozottsága (korok, művészeti ágak és stílustörékvések tekintetében), hanem az elméleti szakirodalomban is. Az esztétika régebbi és újabb klasszikusainak nézeteire éppúgy épít, mint a szociológiai művészetszemlélet képviselőinek munkáira, a szemléleti megközelítés híveire vagy a lélektani iskolák különböző eredményeire. Imponáló tudás, kifinomult műelemző készség és legmagasabb fokú kutatási igényesség találkozik össze ebben a kis kötetben. Az említett tanulmány mellett — mely közvetlenül a legáltalánosabb kérdésekre összpontosít — talán a tárgyi világ jelentésmódosulásait elemző a legérdekesebb. Az elgondolkodtatás persze szükségképpen foglalja magában vitázó gondolatok létrehívását is, hiányjelek kitévését is. Vajon nem túlzás-e a különböző rendszer-idők sorában az egyes mű rendszeridejéről is szólni, nem jelent-e más tekintetben is

relativizmust, ha a sokféle művészettörténeti anyag funkció-sokfélesége láttán a közös esztétikai értékrendszert már nem tartjuk egyaránt alkalmazhatónak? (A primitív és a naiv művészet esetében. Ami az általános esztétikai rendszerbe nem fér be, az inkább esztétikán kívüli jelenségként látszik számbaveendőnek.) Nem kellene-e határozottabban szembenézni az érték és a jelentés mibenlétének kérdéseivel, ha fejtegetéseink sarkalatos pontjain sűrűn szerepeltetjük ezeket a fogalmakat? Egyértelmű-e, hogy külön műtípust képvisel „a személyes megnyilatkozást tolmácsoló mű”? (Nem éppen „zárt világot” adása határolja el az ilyen, expresszionista vagy romantikus típusú remekművet is a nem-remekműtől, esetleg éppen örülteknek művészi *jellegű*, de nem azonos *értékű* tárgyteremtő megnyilatkozásaitól?) És így tovább.

De hát nemcsak hogy a tudomány általános — és a művészettudományoknál különös mértékben érvényesülő — természetéből adódik, hogy még a legjobb művek olvasta után is bőven maradnak föltevésre kíváncsozó kérdéseink. Részben a kötet jellegéből is adódik a továbbkérdés, hiszen — ha láthatók is a szemléleti egység összekötő szálai — nem egységes rendszerre kiépített könyvet kínált olvasóinak a szerző, hanem változatos tanulmánygyűjteményt. Aki a művészetek kérdéseinek igényes tanulmányozására törekszik, az így is örömmel üdvözölheti, mint az e nembe tartozó hazai munkák legjavához tartozó könyvet. (Kár, hogy a szakzsargonnak a használata több helyütt megnehezíti a gondolatmenet logikájának nyomonkövetését: így talán valamivel kevesebbekhez jut el, mint ahányan szellemileg megtermékenyülhetnének tőle.) (*Magvető*, 1973.)

TAMÁS ATTILA

Sükösd Mihály: Kilátó

„... Ott, ahol még nem dőlt el semmi visszavonhatatlanul, de talán épp eldőlni van; ahol a figyelő szemnek még földerenghet: mi az, amit a tudat ellenőrizhet s mi az, ami már a tudatot ellenőrzi.”

(Csoóri Sándor: *Séta, esernyő alatt*, 1974)

Sükösd Mihály új kötete nem „világirodalmi tárgyú” tanulmányokat tartalmaz, amint a fül állítja. A fülekből — ha ugyan még szükség lenne rá — kitűnő példákat lehetne gyűjteni a terjeszkedő kiadói szürke hályogra, a jelen kötet esetében azonban másról van szó. „Világirodalmi tárgyú”-ként olvasva ezeket a tanulmányokat, az ember ugyanis néhány ismert vagy kevésbé ismert könyv és szerző okos és többnyire tökéletesen *comme il faut* elemzését találja; azt a tán szürke és göcsörtös, de viszonylag pontos és magasrendű akadémiai stílust és szellemet, melynek hiánya vagy éppen tagadása olyan élvezetes olvasmányokká varázsolta Szerb Antal, Babits Mihály, Halász Gábor, Németh László, Cs. Szabó László vagy Féja Géza irodalomról szóló írásait. Vagy — íz-ig-vérig mai utódjukként — Sükösd Mihály *Változatok a regényre* című kísérletét, melynek tárgya csakugyan az irodalom volt, ami előtt persze éppúgy pusztá provinciális erőlködés a világ jelző, mint például a „színvonal” előtt. Hisz minden valamirevaló irodalom lényéből és lényegéből következően „világ”, méghozzá kettős értelemben: mint része az emberiség nagy közös kozmikus vállalkozásának, s mint egy önnön fejlődését önnön törvényei szerint meghatározó kis világ. Egy makro- s egy mikrokozmosz örökös